

Horváth Attila:

A másság mint pedagógiai probléma

A modern euro-amerikai nevelés egyik alapvető paradoxona, mely felett oly bájos könnyedséggel siklik el keleti és nyugati oktatáspolitiká egyaránt, hogy miként lehet egyszerre érvényesíteni az irányíthatóságot könnyűvé tevő, egyenlőséget sugalló szervezeti uniformitást az egyénre, az individuális különbségekre való megengedő odafigyeléssel. Hogyan lehet az iskola uniformizált/uniformizáló és egyben differenciált, egyéni? Miként lehet az egyénre való odafigyelést, képességeihez és érdeklődéséhez való alkalmazkodást összeegyeztetni például az átjárhatóságot lehetővé tevő standardizációval?

Járható-e vajon az az út, hogy az egységesség és különbözőség *mértéke, aránya* a döntést igénylő kérdés? Vagy egyes dolgokban egységesnek, uniformizálnak kell lennie az iskolának, míg *másokban* meg kell engednie a különbözőséget? A válasz nyilvánvalóan nem egyszerű, bár kétségkívül vonzó alternatíva a paradox probléma leolvasztása egy kellően rugalmas, megengedő kompromisszummal. Sajnos azonban, ha azt mondjuk, hogy bizonyos dolgokban uniformizálnak kell lennie az iskolának, bizonyos dolgokban pedig nem, akkor további új kérdések nőnek gombaként az épp imént megválaszolt helyett. Az első mindjárt szemantikai jellegű: lehet-e valami *kicsit (vagy nagyon)* egyforma, uniformizált? Lehet-e mértékében jelölhető a másság (lehet-e kicsit fogyatékos valaki és kicsit cigány)? Vagy esetleg nem is ezeket a kérdéseket kellene feltenni? Segít-e vagy hátráltat az összehasonlítás, a normakontroll?

Ez a dolgozat *nem* válaszol ezekre a kérdésekre, bár a szerzőnek nyilván van ezekről véleménye és talán a kérdésfeltevések is sugalló jellegűek. Feladatunk az elkövetkező években nem is az azonnali kérdésekre való azonnali válaszok megadása, hanem annak a konzisztens elméleti végiggondolása, hogy mi lehet az iskola válasza a társadalom egyre növekvő divergenciájára: próbáljunk-e ellenszegülni a rétegződés egyre erősebb folyamatának, fékezni próbáljuk-e, vagy tudomásul vegyük és intézményeink alkalmazkodjanak ehhez?

A másság, az azonosság, az egyenlőség és egyenlőtlenség mint a gondolkodást vezérlő problémák modern fogalmak. Nem mintha nem lett volna egyenlőtlenség a polgári társadalmak előtt, sőt, az a világ rendjéhez tartozó természetességgént létezett, s mint olyat értelmezni és mérni sem volt értelme. A standardizáció, a norma az ipari forradalom gépi tömegtermelésének természetes terméke volt, s voltaképp az összehasonlításra alapuló egyformaság ebben az időben válik értékke: míg vagy száz évvel ezelőtt az érték az volt, ha nem volt két egyforma kazetta egy hatalmas díszterem mennyezetén vagy hogy egy templom minden vízköpője egyedi arcot kapott, most a londoni világkiállítás hatalmas és teljesen méret- és mintaaazonos elemekből álló Kristálypalotája a csoda. A kor teljesítménye nem egyedi darabok megalkotása, hanem tetszőleges mennyiségű teljesen azonos tárgy létrehozása. A kontroll az összehasonlítás, eszköze a kvantifikálható, számszerűsíthető mérés.

A norma, a standardizált norma a sokaság által statisztikai mutatók nyomán kreált „objektív” dolog, nem vallási vagy személyes autoritás terméke, mint az korábban volt. A kísérlet és megfigyelés váltja fel a skolasztikus kontemplációt, s a személyes akaratot pótolja a tudomány semleges rendje. Mindez azt is jelenti, hogy a normától való felfelé vagy lefelé való eltérés objektív módon és számszerűsítve is meghatározhatóvá vált.

Az ipari forradalom mennyiségre koncentráló köznapi filozófiája azt is jelentette, hogy a dolgok értéke dinamikájukban rejtett. A *fejlődés* mint a növekedés folyamata jelenik meg, az érték a növekedési ütemhez kapcsolódik. A darwini gondolatok magjai nyilvánvalóan e gondolatkör termékeny talajára estek a szociáldarwinizmus megszületésekor, mikor *Spencer* megalkotta híressé vált axiómáját (survival of the fittest – a legalkalmasabb túlélése), vagy mikor *Malthus* felállította szintúgy legendássá vált elméletét az emberi fajok kihalásáról. A másság nevelésfilozófiai értelmezéséhez

tehát vizsgálunk érdemes az azonosság-különbözőség (másság) fogalmak és a fejlődéskoncepciók geneológiáját.

A másság filogenetikai és ontogenetikai magyarázata

Különösség és azonosság filozófiai legitimizációja mint nyelvi és gondolati antinómia, azaz a két fogalom összekötése ellentétként, karteziánus gondolat. *Descartes* jelentősége a nevelésfilozófiában nem elsősorban a gondolkodás fókuszba állítása volt, hanem, hogy rendszere váltást jelentett a hasonlóságok kutatásával analógiákra építő holisztikus világszemléletről a különbözőségeket kereső analitikus és összehasonlító gondolatrendre. *Descartes* után a világ nem a dolgok, hanem a fogalmak rendje szerint tárgyalatik, a világ először ábécésorrendbe rendeződik (enciklopédiák), majd korrekt taxonómiákba (*Linneus*, *Systema naturae*, 1758). *Linné* állítja először rendszerbe a fajokat, köztük az emberieket is (*homo sapiens afer*, a. m. afrikai ember és *homo sapiens europaeus*, a. m. európai ember), bár rendszerében még durván keverednek a karaktervonások és az anatómiai megfigyelések.

A gondolkodás különbözőségekre építő kvantitatív módszerének másik, a taxonómia szinkronrendszerétől eltérő dimenziója az idő jelentőségének növekedése, amely épp úgy egységekre bontva és mértékbe állítva válik fontossá, mint a dolgok rendje. Az idő rendszeres mérése és a napi élet toronyórával jelzett metronómmal való szabályozása egyidős a taxonómiák tudományelméleti megjelenésével *L. Mumford* (1934) lenyűgöző elemzést ad erről a folyamatról. Az idő egyben a világ fejlődésének mércéje is, és mint ilyen az alacsonyabb fejlettségtől a magasabb fejlettséget megkülönböztető mértékegység. *Darwin* annyiban tesz újabb lépést a gondolkodástörténetben, hogy a taxonómiát látszólag idő-, valójában azonban értékdimenzióval látja el. A taxonómia sajátja ugyanis, hogy hierarchikus, szintjeiben implicit módon mindenképpen megjelenik az alsóbb- és felsőbbrendűség, a bonyolultság foka, a fejlődésben elfoglalt hely. *Darwin* fejlődélméletével megnyílt az út a szinkrón, egyidejű különbözőségek *fejlődéstörténeti* értelmezéséhez, azaz, hogy a fejlődéstörténeti taxonómia szerint jelenkori normához viszonyított eltérés diagnózisa után a deficit mértéke szerint a hierarchiában *lefelé* lépve meg lehessen találni a korábbi (nyilvánvalóan primitívebb) lépcsőfokot, ahová a vizsgált deviancia tartozik. Gyakorlatilag és magyarul ez azt jelentette, hogy modern kori tudományos magyarázat születhetett az emberi faj szinkron sokféleségére és egyben legitim kategorizálására. A primitív, azaz nem európai népek és emberfajta tudományos, azaz számszerűsíthető és statisztikailag elemezhető összehasonlító vizsgálata megnyugtató választ adott a kisebbség uralmának legitimizációs kérdéseire.

Először a *Darwin* követő *Broca* kranimetriai vizsgálatai kísérelték meg a szubnormalitást fejlődéstani érvekkel magyarázni. *Paul Broca*, aki a párizsi antropológiai társaság nagy tekintélyű alapítója, elsősorban az agykoponya űrméretével, illetve az agy nagyságával magyarázta a fehér, tehetséges, jó társadalmi háttérrel rendelkező, felnőtt és férfi faj felsőbbrendűségét. *Broca* és kortársai ugyanis a századfordulón különösebb gond nélkül projektálták a biológiai determinizmus tételeit egyik csoportról a másikra: az alsóbb társadalmi osztály intellektuális kapacitása és következképp értéke éppúgy kisebb volt, mint a nőké, a bűnözőké vagy épp a gyerekeké.

Ne gondolja senki, hogy ezek a gondolatok szűk körben maradtak: *Montessori*, aki a római egyetemen antropológiát is tanított, szintén elfogadta *Broca* érveit. Olyannyira, hogy ő maga is mérte a gyerekek fejkörfogatát intézményeiben, és a nagyobb aggyal rendelkezőknek nagyobb jövőt jósolt. A gondot mindig a kivételek jelentik a statisztikai elemzések esetében, különösképp, ha a következtetés filozófiai eredetű, és előbb van meg, mint a mérések. Ekkor újabb és újabb szempontok kerülnek elő a tudományok cylinderéből, mint az agy barázdáltsága, a lebenyek nagysága és elhelyezkedése stb. Lényeg azonban a lényeg, amelyben a múlt századvég anatómusai megegyeztek: a néger, a nő, a gyerek agya letagadhatatlan hasonlóságokat mutat.

Sajátos, ámde jellemző lépést tett a szociális másság fiziológiai magyarázatára a köztudatba is bevonult olasz tudós, *Lombroso* elmélete és kutatásai. *Lombroso* számos bűnözőt megvizsgálva tipologizálta őket külső megjelenésük alapján, főleg arctípusukat figyelembe véve. Jelentős felfedezése az volt, hogy a morális deficit nem intellektuális retardációt jelent sok esetben. Sőt, azt találta, hogy a csalók és a „fehérgalléros” bűnözők igen nagy számban az átlag feletti értelmi képességekkel rendelkeznek. Ez veszélyes felfedezés volt, hiszen ha a szemléletes képeken

bemutatott többszörös gyilkosokat könnyen fel is lehetett ismerni már arcról is (vö.: lombrosói alkat), addig az intellektuális bűnözők megnyerő külsejűek voltak. Még szerencse, hogy Lombroso doktor külön csoportban bemutatja őket, így segítve a megelőzést. Mindenesetre ő és követői rendkívüli gondossággal keresték és találták meg a bűnözők és bűnöző hajlamú embertársaikban az *állatot*, azaz az evolúciós retardáltat, a fejlődésben megrekedtet. Az ismérvek a fej és arc berendezkedésétől a lábujjak atavisztikus jeleket mutató túlzottan nagy távolságán át a tetoválásokig (!) tartottak.

Francis Galton, Darwin ünnepelt unokatestvére, a mérések és statisztikák mániákusa a múlt század végén 415 híres ember családját vizsgálva azt találta, hogy a híres emberek 48%-ának a fia, 41%-ának a férfitestvére, 31%-ának az apja, 17%-ának a nagyapja és 14%-ának az unokája is híres. A képességek adott szinten felüli megjelenése, a szupertudós gondolata is XIX. századi képződmény: Verne regényeiben őt látjuk megjeleneni, a *jövő* fikciójában. Ahogy tehát a primitív ember időben és a fejlődéstani grádicson hátrébb kerül, úgy az irodalmi „superman” az időben előre helyeződik, mintegy megelőlegezve az elkövetkező filogenetikai lépcsőfokot.

Makromértékben a darwini fejlődéstan rasszista felhasználása érvényesült a másság filogenetikai alapú magyarázataiban. Az egyedfejlődés terén azonban a másság ontogenetikus magyarázatokat követelt meg, ám a kor logikája – mely mint láttuk, láncba fűzte a fogyatékos-örült-idegen-vadember jelenséget – itt is működni kezdett. Tipikusan XX. századi megközelítésben jelenik meg a *retardáció* fogalma, mely a fejlődésben való visszamaradottságot jelöli. Piaget fejlődépszichológiájában a darwini fejlődélmélet ontogenetikai értelmezésével találkozunk, mely szerint a gyermekkor voltaképpen út a felnőttiséghez, s mindaddig, míg ennek az útnak végére nem érünk, valójában hiánylények vagyunk. A képlet tehát: Gyermek = Felnőtt – (képességek \bar{o} n). A zárójelben a felnőtt (fehér, euro-amerikai, „civilizált”) népeesség átlagának megfelelő norma szerepel. Minél több felnőtt normaképesség hiányzik tehát, annál inkább gyermek az egyed, ez pedig azt jelenti, hogy a fogyatékosok, idegenek, elmebajosok és deviánsok a gyermekség valamely ontogenetikailag is meghatározható szintjére kerülnek részben a szakmai és szinte teljességgel a közgondolkodás területén. Freud és Jung is ezen a gondolati pályán mozognak, amikor az „én” szerkezetét kutatják és a bennünk rejtőző ösztönlényt a gyermeki egoval kötik össze. Az értelmi, érzelmi és szociális retardációval kapcsolatos viselkedés a bennünk élő gyermekképből fakad és annak megfelelő. Ha mindez igaz, akkor a gyermekekkel szembeni büntető attitűd jelenik meg a mássággal összefüggő büntető indulatokban azzal a különbséggel, hogy míg a normál gyermekek esetében a gyermeki állapot és következésképp a felnőtt viszonya is átmeneti, addig az elmebetegek, bűnözők, deviánsok büntetése állandósul.

A felnőtt-gyermek viszony áttételezését számos esetben megfigyelhetjük szépirodalmi példákon, melyek kiválóan alkalmasak a filozófiai archeológia módszerével a közgondolkodás rejtett dimenzióinak felfedezésére. *Robinson Crusoe* története nem véletlenül jelenik meg a XVIII. század irodalmában. A civilizáció és a kultúra látszólag szembekerül ekkor a természetes emberrel vagy az ember természetével. Robinson a civilizált ember a vadonban. Viselkedése arra irányul, hogy bizonyítsa, az úr, a civilizált ember a pokolban is úr és annak megfelelően viselkedik. A közfelfogással ellentétben ugyanis Robinson nem civilizációt *teremt*, hanem civilizációt *reprodukál* a lakatlan szigeten. A különbségtétel jelentős, ugyanis a főhős nem az adottságokhoz alkalmazkodik egy új, egyedi kultúra, szokásrend stb. megalkotásával, hanem a hozott otthoni és tegyük hozzá, hogy igen angol és igen középosztálybeli civilizációját építgeti a helyi anyagokból. Robinson számára a *normál civilizáció* a lényeges. Ha akarnánk, ennél a pontnál érhetnénk tetten *Rousseau*-t is, hiszen *Emilje* számára egyetlen olvasmányként e regényt javallja. A „vissza a természetbe” jelszava (melyet amúgy Rousseau soha nem mondott) tehát valójában a polgári középosztálybeli *norma* megfogalmazását jelenti, azt a normát, melyhez képest a *mátság* értelmezhető lesz majd. A mátság pedig meg is jelenik Defoe regényének második felében, a kannibál vadember formájában, akit Robinson olyan gyermeknek kezel (s ezt többször említi is a műben), aki fizikailag felnőtt, sőt ügyes. Robinson párja, Péntek, az analitikus pszichológia nyelvén szólva Robinson gyermek- és természeti énje, s a regény tulajdonképpen a robinsoni kulturális felnőtti szuperego győzelméről szól az ösztönlény gyermek felett.

Markáns módon a XIX. század komplementer irodalmi élménye a természeti lény, a *kvázigyermek* szocializációja, illetve konfliktusa a civilizációval. A lelenc, a talált gyermek leitmotívja a vad ember, a *homo ferus* a civilizációban. *Maugli* még az angol gentleman sportos erényeit testesíti meg, így konfliktusa az indiai paraszttal voltaképp érthető. Az yverdoni vad fiú viszont, aki minden „bevezetés” kezdetű gyógypedagógiai kurzus stáblistáján előkelő helyet foglal el, már az európai másság sokkalta nehezebben megfogható problémáját vetette fel. A francia vadonban talált gyermek, aki állatok közt nőtt fel, emberi kommunikációra és viselkedésre képtelen volt, gondozóján keresztül létrehozta a gyógypedagógia filozófiai alapjait. *François Truffaut* fekete-fehér filmje, a *Vad fiú* erről a történetről szólva tragédiába vezeti hőst: az asszimiláló környezet annyira taszítja a másságot (nem a fogyatékoságot!), hogy a civilizálás elől a fiú elmenekül – talán vissza, ahonnan jött, talán a halálba.

Még ennél is többet mond el napjaink rejtett filozófiájáról *Kaspar Hauser* igaz története, mely egy volt a sok „talált gyermek”-legenda közül, melyek rendkívüli módon izgatták a romantika irodalomkedvelő művelt közönségét és egyben a nevelői szakmát is. A talált gyermekek ugyanis kontrollként működtek a családban, vagy legalábbis emberek között nevelkedő és nevelt társaikkal szemben. A „neveletlen” gyermek ugyanis arról adott bizonyítékot, hogy a nevelés teszi az embert emberré. *Kaspar Hauser* húsz-egynéhány éves férfi volt, amikor 1828-ban egy német kisváros főterén megtalálták. Senki sem tudta, honnan jött, de kideríthető volt, hogy sohasem járt emberek között. A történetet feldolgozó *Werner Herzog* lenyűgöző filmjében szerepel egy vásári bemutató, mely a földkerekség négy rejtélyét tárja elénk: a *törpe* király, aki ősi óriásnemzetségből származik (a filmben egy arányos törpe színész alakítja), az „ifjú Mozart” nevű maga elé meredő *őrült*, a világra nem reagáló gyermek (kit az iskolában arra akartak rávenni, hogy írni és olvasni tanuljon, azóta csak a Föld mélyének lukait kutatja), hombresito, az indiánus *vadember* (ki csak az anyanyelvén beszél), és *Kaspar*, a lelenc, aki nem tudott járni és beszélni, azaz *fogyatékos* (aki ránézésre olyan, mint mi, de retardált). A törpe, azaz a testi fogyatékos, az *őrült*, mondhatnánk a „lélekfogyatékos”, az idegen, aki „kultúrfogyatékos” és végül a nagy rejtély, a természetes ember-állat, a „civilizációs retardált”.

A modern idők szava: az intelligencia

Alfred Binet egy mérőeszköz kidolgozásával alkotta meg mindazt, amin addig tudva-tudatlanul elődei fáradoztak, s ami a századforduló pedagógiai ethoszában benne volt: az intelligencia fogalmát. Sokat mond a fogalom lényegéről az, hogy milyen megbízást kapott Binet a francia oktatási minisztertől: feladata az volt, hogy kifejlesszen egy olyan praktikus eszközt, melynek segítségével *kiszűrhetők a normál osztályokból a gyengébb értelmi képességűek*. A feladat meghatározta azután az intelligencia filozófiai alapjait is, hiszen a teszt maga alkotta meg a normalitás kritériumait is, mivel implicite a normális csoport a *többséget* alkotta. Ennek megfelelően Binet számára nem bizonyos képességek megmérésének módja volt a kérdéses megoldandó feladat, hanem minél több és sokféle feladat megalkotása. Amint azt 1911-ben írta: „azt is mondhatnánk, hogy alig számít valamit az, hogy milyen tesztek használunk, amíg sok van belőlük” (idézi: GOULD 1981). Így a kor szigorú taxonikus rendjében Binet tesztje vegyesfelvágottnak hatott, viszont kétségkívül szellemesen megoldotta a kraniometria által megválaszolatlan kellemetlen kivételek (nagy agyú nők és kis agyú zseni férfiak) problémáját azzal, hogy annyit állított: ha valaki sok feladatot meg tud oldani jól, az okos. Azaz lényegileg okos az, aki az. Binet jelentősége azonban nagyobb ennél. Az IQ, az intelligencia kvóciens³ alapját képező tesztje nemcsak abban volt új, hogy kellő alakítgatással lehetővé vált a népesség elrendezése, a statisztikai normál eloszlás Gauss görbéje szerint, hanem hogy az eddigi filogenetikai és ontogenetikai összefüggéseket is sikerült beépíteni a rendszerbe. Binet ugyanis első, 1905-ös tesztvariációjában csak nehézségi fokként rendezte a feladatokat, de később a nehézségi fokok mellé életkori skálát is tett a normál intelligenciával rendelkező, normál népesség teljesítési normái mentén. Így a tesztet megoldó gyerek valóságos életkora és a normalitáshoz viszonyított ún. „mentális életkor” egymáshoz volt viszonyítható. Azt láthatjuk tehát, hogy Binet a darwini evolúciós filozófia mentén a mentális életkorral értékdimenziót is adott tesztjének az adott filozófiai kontextusban: a magasabb mentális életkorral rendelkező gyermek előrébb van a (filogenetikus? ontogenetikus?) fejlődésben. Ezzel a technikával tehát egyszerre kezelhető a szubnormalitás és a normalitástól való felfelé történő eltérés, mellyel azután sok minden érthetővé válik környezetünkben.

A miéltre, azaz, hogy vajon miért van eltérés az IQ-ban, azóta is sok válasz születik. Lényegileg azonban nem merült fel sok új gondolat a század óta: Binet-től Arthur Jensenig két magyarázat küzd egymással: nem öröklődik az intelligencia vagy öröklődik, azaz a társadalom normál eloszlása szociálisan vagy genetikusan adott. Az azonban, hogy a népesség valamely statisztikai technológiával klaszterekbe osztható, melyek populációja normál eloszlású, nem kérdőjeleződik meg egyik elmélet szerint sem.

Binet bölcs tudós volt, és már életében sajnálkozott azon, hogy pedagógiai nukleáris fegyverét mire fogják használni illetéktelen kezek: azt fogják intelligenciaként kezelni, amit a teszt mér, önbeteljesítő jóslatként működik majd az iskolákban, szegregáció alapja lesz stb. Kevesen látták ily világosan tettük következményeit. Nem is kellett sokáig várni, mert a statisztikai eljárásokra oly fogékony amerikaiak boldog örömmel vetették magukat Binet tesztjeire, és már az első világháború alatti tömeges behívások alkalmával lehetőség nyílt a nagy tömegű kipróbálásra.

Goddard, aki Binet tesztjét először amerikanizálta, rögvest gyakorlati hasznát is vette a vizsgálatoknak. 1913-ban a New York-i Ellis Islandon működő bevándorlási hivatalban kiválasztott 103 emigránst, köztük az érdekesség kedvéért 22 magyart is. Legnagyobb meglepetésére például a teszt alapján például a magyarok 80%-a gyengeelméjűnek bizonyult. Az eredmény azért volt kínos, mert végül is Amerika a bevándorlók hazája. Ekkor indult el a tesztekkel és a kísérleti személyekkel való manipulálás, aminek eredményeként sikerült elfogadható szintre süllyeszteni a bevándorlók között a fogyatékosok számát. *Yerkes* mérései ráadásul pozitív korrelációt mutattak az IQ-tesztek jó eredményei és az USA-ban töltött idő hossza között.⁴ Senki ne gondolja azonban, hogy ez jó hír: innenől egyenes út vezetett az amerikai génállomány védelméhez és az 1924-ben megszületett Immigration Restriction Acthez, azaz a bevándorlók értelmi és fizikai állapotának szűrését előíró törvényig.

Ahogy *Gould* is megállapítja, a probléma nem abban rejlik, hogy az intelligencia öröklődik-e, hanem abban, hogy az intelligencia társadalmi rétegzőerővé vált, az emberiséget a mindenkori statisztikai normához mérve. Mindez azzal a tétellel, hogy az öröklődés gondolkodásunkban a törvényszerűséggel azonosul (a bemutatott evolúciós logika mentén), odáig vezetett, hogy az amerikai pszichológusok (és nem a szovjetek!) megálmodhatták a racionális társadalom hagymázos rémálmát, s *Terman*, a Stanford Egyetemen a társadalmi pozíciók és foglalkozások IQ szerinti kiosztásának lehetőségével játszódt. 1925-ben *Lewis Terman* alkotta meg a mai intelligenciamérések alapját adó Stanford–Binet-tesztet, amely standardizálta az eszközt, és így az átlag, normál IQ minden életkorban 100-as értékű lehetett. *Terman* igazából azonban az átlag felettség érdekelte, s egy közel 250 000-es mintából kiválasztott 1528 kísérleti személyt, akiknek az IQ-ja 140 feletti volt. Behatóbb vizsgálatuk után kiderült, hogy fizikai, szellemi, egészségi állapotuk egyaránt jobb volt, mint az átlag, s hogy 70%-uk egyetemet, főiskolát végzett, s utána szinte mind tudományos minősítést adó programra ment vissza. Kell-e több magyarázat a IQ-kasztok felállításának szükségességére?

A pedagógia válasza

Az egészséges gyermeki gondolkodás mindig rejtélyként izgatta a felnőtteket. Csakúgy, mint az őrült, deviáns vagy valamilyen fogyatékos gondolkodás. Ami közös rejtély, az a verbális kifejezés korlátozottsága vagy elaboráltságának alacsony szintje: vajon van-e e mögött valami ki nem fejezett vagy fejezhető több, más gondolat? S az érdeklődés ez idő tájt váltott pedagógiai kegyetlenségűvé: meg kell próbálni *kijavítani* a diagnosztizált *abnormalitást*, azaz a normálistól való eltérést. A XVIII. század közepéig az értelmi fogyatékosok, örültek gondozása és főleg kezelése szinte fel sem merült intézményi, rendszerszinten. Ugyanez időben erősödött meg az a meggyőződés, hogy a morális fogyatékosok *is* kezelhetők, méghozzá a kórházi, bolondokházi és iskolai technológiákhoz igen hasonlóan, börtönbe zárással, azaz a környezettől való határozott idejű elzárással, mellyel bizonyos korrektív szankciók is jártak. Eddig ugyanis a börtönök arra szolgáltak, hogy a hatalomban lévők vetélytársaikat mindörökre vagy legalábbis azok kivégzéséig eltüntessék. Az egy év hat hónap felfüggesztett XX. századi találmány, melynek gyökerei alig kétszáz évre nyúlnak vissza. A szellemi, fizikai és morális deviancia *tipizálása* és azok sok tekintetben analóg *kezelése* tehát modern fogalom.

Az intelligencia, a fizikai, erkölcsi, faj szerinti, nemi irányultság alapján történő normalitás és ennek következtében másságfogalom megalkotása *utáni* lépés – gondoljuk csak végig – mindig a másság *kezelésének, gyógyításának* kérdése. De lehet-e valóságos kezelés, gyógyítás az indíték a másság iránti viselkedés mögött, ha az eltüntetné a másságot? Vajon azért hozzuk-e létre energiát nem kímélve a másságot, hogy azután megszüntessük? Aligha, hiszen abban a pillanatban eltűnik a társadalmi rétegződést magyarázó jelenségek sora, kisimul a haranggörbe. A másságra tehát szükség van, a normalitás definiálása és bizonyos társadalmi szerepkiosztás miatt, így a *kezelés, gyógyítás* szakmai és egyéni szinten igen, társadalmi szinten nem lehet valós, sőt társadalomlélektani szempontból a heroikus és altruista, ámde (szerencsére) sikertelen küzdelem a lényeg. Ne gondoljuk azonban, hogy ez csak a gyógypedagógiára igaz. A pedagógia és a tanári társadalom általában a normativitás kelepcejében van és lesz még inkább a már hően várt és összehasonlítást lehetővé tevő standardizált vizsgákkal. Az összehasonlítás ugyanis akkor jó és akkor elfogadható, ha a már ismert haranggörbe mentén rendezi az elemeket. Ez azt jelenti, hogy az iskolák, pedagógusok és gyerekek nagy része átlagos lesz, egy része kiváló és más része norma alatti. Bármilyen történik és bármiként teljesítenek, *mindig* szubnormálisak maradnak, az történik majd, mint az amerikai bevándorlók esetében az IQ-tesztekkel. Ha túl jól teljesít mindenki, felborul a rend, megszűnik a *korrigálandó másság*. Ezt az állítást erősíti az a törekvés, mely megfigyelhető az elmúlt két évszázad pedagógiai gondolkodásában: a haladás függvényében nem kevesebb, de *több* fogyatékoságot és következésképp fogyatékos termelt magának. Fokozatosan jelent meg az autizmus, a diszgráfia, diszkalkulia, a rejtélyes MCD (minimális agyi diszfunkció) stigma, s legutóbb a POS (pszichoorganikus szindróma) és az EQ (az érzelmi, emocionális kvóciens) alapján szubnormális gyermek. A sor persze nem zárult le, s erre reményt nyújt a neurológia által használt flexibilis terminológia, mely „nyílt aetiológiájú kórkép”-ről beszél, ami a köznyelvben azt jelenti, hogy fogalmunk nincs róla, mi az oka a felfedezett rendellenességnek, így kezelni sem tudjuk, de biztos, hogy nem normális, amit látunk.

A differenciálás a pedagógiában a másság keresése és megalkotása, és mint ilyen inherensen csoportképző, mégpedig az elemzett módon statisztikai technológiával sztereotipikusan csoportképző. Mint ilyen, bármit is állít magáról, a többség-kisebbség dimenziójába teszi át a gyerekek kritériális meghatározását, alapjaiban elvetve az egyén egyéni és megismételhetetlen voltát.⁵ Ebből a kiindulópontból valóban megoldhatatlan feladat 25 tanuló 25 program szerint történő foglalkoztatása, s ilyen szempontból a differenciális pedagógia sunyibb, mint porosz társa, mert úgy tesz, mintha szeretne minden egyénnel külön foglalkozni, csak a kényszerítő körülmények nem teszik ezt lehetővé.

A posztmodern (jobb híján) pedagógia nem differenciális pedagógia. Nem lehet az, mert a modern társadalmak nem engedhetik meg maguknak azt, hogy versenyszituációt kialakítva szupernyerteseket és szuperveszteseket, valamint „oda(?) nem valókat” termeljen. A válaszok egy szinergiás és nem differenciáló logika mentén kereshetők a megállíthatatlannak tűnő rétegződésre, azaz nem eltüntetni kell a különbözőséget, másságot, nem „kezelni” azt, ami kezelhetetlen, hanem az azonosságokra koncentrálni az egymáshoz való kötődés pontjait kell keresni a nevelésben. A szinergikus⁶ pedagógia nem más válaszokat keres, hanem más kérdéseket tesz fel. Nem arról van szó tehát, hogy tagadni kellene, hogy van, aki okosabb, és van, aki kevésbé az, van, aki jobb fizikai állapotban van, és van, aki alig tud mozogni, mert nem az a kérdés, hogy ki az okosabb és ki mozog jobban. A szinergia elvének lényege az, hogy ki miben tud a másoknak segíteni.

Összefoglalásul megfogalmazhatók azok a tételek, melyeket mindenképpen érdemes szem előtt tartani a másságról való értekezés során. Ennek híján mindig meglepetést fog okozni, hogy a fogyatékos gyermekek szülei miért szeretnék mindenáron, hogy gyermekük „normál” iskolába járjon, bár ott nem kap megfelelő szakmai segítséget. Nem fogjuk érteni, hogy miért nem örülnek a cigányok a cigány felzárkóztató programnak.

Tételeink tehát:

A másság fogalma a normativitás fogalmával együtt létezik, azzal együtt él. A másság meghatározásának lényege a polgári értékrendnek megfelelő többségi értékek védelme. A norma a

statisztikai norma, a statisztikai szórás pedig a másság. Ez magyarázza a másságot, de legitimálja a tömeguralmat is a kisebbség felett.

A másság transzponálható bármely alacsony státusú társadalmi csoportra, de egyben oka is az alacsony státusnak (fogyatékosok, európai páriák).

A másság debilizáló jellegű: a felnőttéssel szemben a hiánylány gyermek kategóriájába utal.

A másság atavisztikus jellegű: az evolúciós létra alacsonyabb fokára helyez.

A másságot a társadalmi tudatban kezelni kell, de nem megszüntetni, mert ez esetben eltűnne normalitásunk mércéje.